

Karolina Cynk

Uniwersytet Rzeszowski

PROŚRODOWISKOWE DZIAŁANIA NAUCZYCIELI AKADEMICKICH Z WYBRANYCH PAŃSTW EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Streszczenie: Głównym celem artykułu jest opisanie i analiza aktywności nauczycieli akademickich względem środowiska przyrodniczego. Pierwsza część artykułu prezentuje założenia teorii ugruntowanej B. Glasera i A. Straussa, na podstawie której dokonana została analiza danych, zebranych podczas badań w 2017 r. W drugiej części przedstawione zostały wykorzystane metody jakościowe w postaci technik: ankiety eksperckiej oraz dodatkowo wywiadu swobodnego. Badaniu poddano 24 wykładowców nauk przyrodniczych i 24 nauczycieli nauk humanistycznych z Polski, Słowacji, Czech i Ukrainy.

W wyniku przeprowadzonej analizy jakościowej stwierdzono, że ukraińscy wykładowcy wykazywali większą aktywność prośrodowiskową, niż wykładowcy z krajów unijnych. Ponadto respondenci, którzy przyznawali się do podejmowania częstych i różnorodnych działań względem środowiska, czyli głównie Ukraińcy i Słowacy, mieli też większe oczekiwania co do instytucjonalnego motywowania pracowników uczelni do podejmowania działań przyjaznych przyrodzie.

Słowa kluczowe: socjologia środowiska, szkolnictwo wyższe, ochrona środowiska, badania jakościowe.

Wstęp

Stan środowiska zarówno w Polsce jak i na świecie stanowi jeden z głównych tematów debat prowadzonych w przestrzeni publicznej. Kondycja środowiska powinna znajdować się w centrum zainteresowania nie tylko ekologów czy miłośników przyrody, ale także każdego człowieka, gdyż stanowi ona o bezpiecznej przyszłości całej ludzkości. Z tego też względu przeprowadzone zostały badania socjologiczne dotyczące działań prośrodowiskowych podejmowanych przez przedstawicieli elit intelektualnych w wybranych społeczeństwach środkowo-wschodniej Europy.

Zanim przybliżony zostanie cel badań, należy przedstawić stan środowiska przyrodniczego, który w wybranych do badań krajach – czyli w Polsce, Czechach, Słowacji i Ukrainie – budzi uzasadniony niepokój i wymaga także ze strony elit intelektualnych reakcji adekwatnych do istniejących zagrożeń. Ocenę kondycji środowiska w regionie środkowoeuropejskim zaprezentowała w swym raporcie m.in. Europejska Agencja Środowiska. Przedstawiona została ona łącznie dla wymienionych krajów, gdyż panujący w nich stan środowiska wykazuje wiele podobieństw, jedynie kondycja środowiska przyrodniczego na Ukrainie odznacza się gorszymi

parametrami. We wspomnianym raporcie stwierdzono, że w latach 90. XX wieku w wyniku restrukturyzacji gospodarek w krajach środkowo-wschodniej Europy poziom emisji gazów cieplarnianych został wydatnie zmniejszony. W państwach regionu odnotowuje się jednak nasycenie atmosfery ozonem oraz wysoki poziom dwutlenku siarki i azotu. Ponadto w regionie nadal występuje znaczne zużycie paliw kopalnych. Obciążenie dla środowiska stanowi sposób wydobycia i wykorzystania surowców. W raporcie EAŚ zwraca się także uwagę, iż w środkowo-wschodniej Europie podejmowane są działania mające na celu zwiększenie efektywności energetycznej wykorzystywanych surowców. Ponadto zwiększa się inwestowanie w rozwój odnawialnych źródeł energii. Państwom regionu nie udało się jednak ograniczyć zanieczyszczeń spowodowanych przez środki transportu; dodatkowo, w wyniku ich szybkiego rozwoju, w wielu obszarach wzrosło natężenie hałasu. Nieznacznie natomiast zmniejszyła się energochłonność gospodarstw domowych. Główną przyczyną zanieczyszczenia gleby są z kolei wypadki i niewłaściwe utylizowanie odpadów przemysłowych. W wyniku intensyfikacji działalności rolniczej gleba dodatkowo jest zanieczyszczana pestycydami, w znacznym stopniu jest ona też zakwaszona. W niektórych miejscach regionu problem stanowią niebezpieczne rakotwórcze odpady przemysłowe i chemikalia, oraz degradacja naturalnych siedlisk różnych gatunków roślin i zwierząt. Problem stanowią też odpady komunalne, które składowane są głównie na wysypiskach. Nadmiernie eksploatowane są zasoby wodne. Jednak jakość wody pitnej uległa poprawie dzięki skuteczniejszemu sposobom oczyszczania ścieków¹. Zastrzeżenia przedstawione w raporcie EAŚ wskazują, iż region środkowo-wschodniej Europy charakteryzuje się na tyle wysokim zanieczyszczeniem środowiska przyrodniczego, że może zagrażać ono zdrowiu jego mieszkańców.

Przybliżając projekt, którego podjęła się autorka, należy zaznaczyć, że celem badań było uzyskanie wiedzy na temat działań podejmowanych przez nauczycieli akademickich na rzecz środowiska przyrodniczego. Przystępując do zdefiniowania pojęcia „działanie”, użytego w tytule, należy najpierw odwołać się do bardziej elementarnej terminu „zachowanie”, które w socjologii stosuje się do opisu form ludzkiej aktywności. W artykule przyjęto, że termin „działanie” jest takim zachowaniem, z którym związane jest mniej lub bardziej rozbudowane znaczenie motywacyjne i kulturowe².

Próba weryfikacji zaproponowanych w artykule hipotez została podjęta w oparciu o założenia teorii ugruntowanej B. Glasera i A. Straussa³.

¹ Raport Europejskiej Agencji Środowiska 2003 https://www.eea.europa.eu/pl/publications/environmental_assessment.../download [dostęp: 19. 12. 2017].

² P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2006.

³ Warto nadmienić, że podobne badania dotyczące postaw środowiskowych nauczycieli, prowadzili również m.in.: G. Guven, Y. Sulun, *Pre-service teachers' knowledge and awareness about renewable energy*, „Renewable and Sustainable Energy Reviews” 2017, no 80, pp. 663–668; M. Kahyaoglu, *The Research of the Relationship between Environmentally Aware Prospective Teachers' Qualities*

Kontekst teoretyczny

Dokładnego zdefiniowania wymaga zawarte w tytule artykułu pojęcie „działania”. Zgodnie ze stanowiskiem pozytywistycznym, życie społeczne sprowadza się do elementarnych ludzkich zachowań, którymi kierują pewne prawidłowości. Człowiek przejawia tendencję do powtarzania tych zachowań, które przynoszą przyjemność i powstrzymywania się od takich, które przynoszą przykrość. U podstaw takich reakcji znajdują się uwarunkowania biologiczne, natomiast to, co jest naprawdę społeczne, jest czymś bardziej złożonym⁴. Aktywność ludzka rozumiana jest zazwyczaj jako coś więcej niż ruchy fizyczne – proste zachowania. To „coś więcej” to znaczenie lub sens tego, co jednostka robi. Zachowanie nabiera sensu m.in. wtedy, gdy staje się zachowaniem społecznym. Według Georga Homansa, „zachowanie jest społeczne [...] kiedy osoba działa w pewien sposób, jest ona nagradzana lub karana przez zachowanie innej osoby”⁵. Należy dodać, że nagroda może wystąpić w postaci materialnej jak i niematerialnej. Mechanizm ten działa w następujący sposób: „Jeśli w przeszłości wystąpienie pewnej konkretnej sytuacji bodźcowej wiązało się z uzyskaniem nagrody przez człowieka, to im bardziej podobna jest dana sytuacja bodźcowa do tej minionej, tym bardziej prawdopodobne jest wystąpienie u niego takiego samego lub podobnego działania”⁶. Zachowanie wyposażone w znaczenie nazywane jest właśnie działaniem. Znaczenie nie jest z natury zawarte w żadnym zachowaniu, ale jest mu nadawane. Znaczenie może być przypisane przez samą jednostkę działającą, która wiąże zachowanie z jakimiś zamiarami, celami, powodami, racjami. Takie znaczenie nazywa się motywacyjnym, intencjonalnym lub psychologicznym. Nie jest ono bezpośrednio dostępne dla innych. O tym, co ktoś robi, można w takim wypadku wnioskować tylko na podstawie obserwowalnych wskaźników. Działania nie zawsze są oczywiste, niekiedy są zupełnie niejasne. Istnieją też działania podświadome, z rzeczywistego znaczenia których ludzie nie zdają sobie nawet sprawy. W końcu człowiek może też kłamać na temat powodów swojego postępowania. Znaczenie może być ponadto nadane pewnemu zachowaniu przez całą zbiorowość, do której się należy. Takie wspólne znaczenie jednostka akceptuje przejmując je od zbiorowości.

and Self Efficacy Beliefs towards Environmental Education, „Procedia - Social and Behavioral Sciences” 2014, no 116, pp. 4493–4497; K. Karatekin, *Social Studies Pre-service Teachers' Awareness of Solid Waste and Recycling*, „Procedia - Social and Behavioral Sciences” 2014, no 116, pp. 1797–1801; F. Sadik, S. Sadik, *A study on environmental knowledge and attitudes of teacher candidates*, „Procedia - Social and Behavioral Sciences” 2014, no 116, pp. 2379–2385; V. Nagra, *Environmental education awareness among school teachers*, „The Environmentalist” 2010, no 30(2), pp. 153–162; L. Major, Z. Namestovski, R. Horak, A. Bagany, V. Pinter-Krekić, *Teach it to sustain it! Environmental attitudes of Hungarian teacher training students in Serbia*, „Journal of cleaner production” 2017, no 154, pp. 255–268.

⁴ P. Sztompka, dz. cyt.

⁵ G. Homans, *Social Behavior: its elementary forms*, New York 1961, s. 2.

⁶ Tamże, s. 53.

To kultura dostarcza pewnych scenariuszy, gotowych wzorów zachowań, które człowiek realizuje, chcąc osiągnąć dane cele⁷.

Podstawy teoretyczne i metodologiczne

Zadaniem teorii ogólnie jest wyjaśnienie i zinterpretowanie zachowań lub innych zjawisk, które są przedmiotem badań, a także prognozowanie tego, co się wydarzy w przyszłości. W tej części artykułu zostanie przedstawiona teoria ugruntowana, która stanowi przewodnik, jak prawidłowo przeprowadzić analizę danych jakościowych. Zastosowanie metod proponowanych przez teorię w konsekwencji prowadzi do rozwoju „wrażliwości teoretycznej”, która finalnie może przybrać postać jedynie uzasadnionych twierdzeń lub jeśli to możliwe – pełnej teorii.

Właściwemu przeprowadzeniu badań socjologicznych służy metodologia teorii ugruntowanej opracowana przez B. Glasera i A. Straussa. Pożądanym jej celem jest budowanie teorii średniego zasięgu, wyłaniającej się w trakcie systematycznie prowadzonych badań terenowych z danych empirycznych, które odnoszą się do obserwowanej części rzeczywistości społecznej. W opinii autorów nie występuje żaden konflikt między celami a możliwościami danych jakościowych i ilościowych. W wielu wypadkach obydwie formy danych są wręcz niezbędne. Każda forma danych nadaje się do weryfikacji i generowania teorii⁸.

Teoria składa się z kategorii, własności kategorii i hipotez. Kategorie powstają w trakcie procesu różnicowania elementów obserwowanej rzeczywistości. Własność kategorii oznacza najbardziej konkretną cechę osoby lub zdarzenia. Zadaniem badacza jest odkrywanie powiązań między kategoriami. Na ich podstawie formułowane są hipotezy. Stanowią one wstępną odpowiedź na pytanie dotyczące jakiegoś związku między pojęciami w danych warunkach⁹.

Teoria ugruntowana postuluje rozumowe opracowanie danych empirycznych, co ma służyć sformułowaniu teoretycznych tez i sprawdzaniu ich doświadczalnie. Strategia badawcza teorii ugruntowanej zakłada, że zbieranie danych, budowanie hipotez i ich weryfikacja są prowadzone równolegle. Twórcy metodologii teorii ugruntowanej dostarczają nowego języka, który porządkuje, systematyzuje i pozwala kontrolować przebieg badań. Tym nowym językiem jest retoryka generowania teorii. Generowanie teorii następuje w wyniku opisywania procedury i czynności badawczych. Tworzenie kategorii i ujawnianie związków między nimi wraz z „teoretycznym pobieraniem próbek” w sumie tworzy rdzeń podejścia badawczego¹⁰.

⁷ P. Sztompka, dz. cyt.

⁸ B. Glaser, A. Strauss, *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, tłum. M. Gorzko, Kraków 2009.

⁹ K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych: teoria ugruntowana*, Warszawa 2000.

¹⁰ B. Glaser, A. Strauss, dz. cyt.

Dysponując danymi ilościowymi (jak w wypadku badań autorki) generowanie teorii wymaga elastycznego posługiwania się takimi danymi. Trzeba jednak wiedzieć, które reguły można rozluźnić. Ta elastyczność powinna prowadzić do nowych strategii i stylów analizy ilościowej. Ogólna zasada jest jednak podobna. Znaczenie dla teorii mają ogólne relacje pomiędzy kategoriami, które wyłoniły się z danych. Jakościowa analiza danych ilościowych polega na tworzeniu indeksów, które służą wskazaniu pojęć i ustaleniu ogólnych relacji między nimi. Indeks stanowią wybrane odpowiedzi zaproponowane przy każdym pytaniu w kwestionariuszu ankiety. Do stworzenia zintegrowanej teorii indeks musi być spójnie powiązany z serią zmiennych w celu wykrycia ogólnych zależności. Ostatecznie w wyniku analizy badacz znajduje wskaźniki pojęć, które są powiązane z wyłaniającą się teoretyczną konkluzją, co pozwala na przetestowanie hipotez. Dopiero taka analiza może dostarczyć podstaw dla teorii¹¹.

Założenia i organizacja badań

Badania empiryczne przeprowadzone zostały w Polsce, Czechach, Słowacji i Ukrainie w okresie wrzesień – październik 2017 r. Próbę badawczą stanowili nauczyciele akademicki z wyższych uczelni o zasięgu regionalnym, a mianowicie: Uniwersytetu Rzeszowskiego (Polska), Uniwersytetu Ostrawskiego (Czechy), Uniwersytetu Preszowskiego (Słowacja) i Rówieńskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego (Ukraina). Wytypowana do badań kategoria społeczna, czyli nauczyciele akademicki, zaliczają się do elit społecznych. W ujęciu V. Parety, który wprowadził to pojęcie, elita oznacza ludzi, którzy mają wyjątkowe cechy, pozwalające w dziedzinach, w których są aktywni, osiągać ponadprzeciętne wyniki¹². Wybór krajów i uczelni był dokonany na podstawie metody kuli śnieżkowej. Badaniu poddano 48 wykładowców, z czego połowę stanowili nauczyciele nauk humanistycznych, a drugą połowę wykładowcy nauk przyrodniczych. Wybór do badań „przyrodników” i „humanistów” wynikał z chęci poznania opinii nauczycieli będących specjalistami w wyraźnie różniących się obszarach nauki. Wybór konkretnych nauczycieli, którzy wzięli udział w badaniu, dokonany został na podstawie doboru przypadkowego. Szczegółowe dane dotyczące próby badawczej znajdują się w tabeli 1.

¹¹ Tamże.

¹² V. Pareto, *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, Warszawa 1994.

Tab. 1. Charakterystyka próby badawczej (dane w liczbach).

Płeć		Wiek	
kobieta	26	do 35 lat	14
mężczyzna	22	36–45	15
Stan cywilny		46–55	10
singiel	7	56–65	7
związek nieformalny	8	pow. 65 lat	2
związek formalny	31	Wyznanie	
osoba duchowna	1	katolickie	23
inny	1	prawosławne	10
Miejsce zamieszkania		protestanckie	1
wieś	10	osoba niewierząca	12
miasto do 49. 999	4	inne	2
miasto od 50. 000 do 99. 999	8	Sytuacja materialna	
miasto od 100. 000 do 199. 999	7	żyją skromnie	7
miasto pow. 200. 000	19	żyją na średnim poziomie	25
Poglądy polityczne*		żyją na dobrym poziomie	14
lewicowe	3	żyją bardzo dobrze	2
centrolewicowe	11	Tytuł/stopień naukowy	
centrowe	5	doktor/doktor inżynier	32
centroprawicowe	6	doktor habilitowany	12
prawicowe	4	profesor	4
trudno powiedzieć	13		
inne	5		

* *Jeden respondent odmówił odpowiedzi na pytanie dotyczące poglądów politycznych.*

Źródło: badania własne.

Wykorzystaną techniką badawczą była ankieta ekspercka, uzupełniającą techniką był wywiad swobodny. Badaniem objęto osoby posiadające co najmniej stopień doktora/doktora inżyniera. Ponadto musiały być one zatrudnione na wybranych uczelniach i zgodzić się na udział w badaniu. Te metodologiczne wymogi znacznie zawężyły grono potencjalnych respondentów. Po części z tego też względu niemożliwe było przeprowadzenie badań na większej próbie badawczej. Zebrane

dane zostały zatem poddane analizie jakościowej. Kwestionariusz ankiety zawierał 19 pytań, z czego 14 pytań stanowiły pytania zamknięte, a 5 – pytania otwarte.

Kwestionariusz ankiety – stanowiący narzędzie badawcze – został przetłumaczony na języki narodowe, a następnie przesłany do współpracowników z wymienionych krajów. Respondentami były osoby zatrudnione na tamtejszych uczelniach. Kwestionariusz wypełniali oni osobiście w obecności badacza lub współpracowników. Obecność badacza/współpracownika umożliwiła jednocześnie przeprowadzenie krótkiego wywiadu stanowiącego poszerzenie i uzupełnienie pytań zawartych w kwestionariuszu ankiety. Należy nadmienić, że w czerwcu 2017 roku w Uniwersytecie Rzeszowskim przeprowadzone zostało badanie pilotażowe wśród 4 wykładowców w celu zweryfikowania poprawności skonstruowanego narzędzia.

W celu przeprowadzenia badań wybrano kraje postkomunistyczne, które ogólnie charakteryzują się dość niską jakością środowiska, o czym wspomniano we wstępie. Celem badań było poznanie praktyk przedstawicieli elit intelektualnych mieszkających w wymienionych krajach, podejmowanych w obliczu występujących zagrożeń środowiskowych. Tym samym w artykule przedstawione zostały tylko te pytania z ankiety, które odnosiły się do aktywności podejmowanej przez respondentów na rzecz środowiska, pominięte natomiast zostały pytania dotyczące wiedzy, poglądów na temat stanu środowiska, w tym przyczyn i skutków jego zanieczyszczenia. W wyniku poznania działań podejmowanych przez nauczycieli na rzecz ochrony środowiska, możliwe stało się także porównanie wniosków częściowych i określenie, czy w krajach należących do Unii Europejskiej uniwersytecka kadra naukowa wykazuje wyższą aktywność na rzecz środowiska, niż elita kraju spoza struktur unijnych. Za zmienne posłużyły: deklarowane działania podejmowane w miejscu pracy oraz przez państwo, w którym pracowali respondenci, pominięte natomiast zostały pozostałe zmienne, od których nie zależały opinie respondentów. W wyniku wcześniej dokonanej analizy również zmienna w postaci kierunku studiów, na jakim wykładają nauczyciele, nie różnicowała deklarowanych praktyk względem środowiska przyrodniczego. Wybór zmiennych był podyktowany chęcią sprawdzenia, czy działania prośrodowiskowe, do jakich przyznawali się respondenci w miejscu pracy, zależały od kraju, w którym pracowali.

Główne problemy badawcze podjęte w artykule sformułowano w sposób następujący:

1. Czy wykładowcy z państw należących do UE dostrzegają większą potrzebę podejmowania działań przyjaznych środowisku przyrodniczemu niż ukraińscy respondenci?
2. Czy rodzaj i częstotliwość deklarowanych przez wykładowców działań różni się w zależności od kraju, w którym pracują?
3. Czy nauczyciele akademicki, stanowiący elitę intelektualną wykazują większą aktywność na rzecz środowiska niż studenci?

4. Czy wykładowcy chętniej wykazują aktywność na rzecz środowiska gdy znajdują się w obecności studentów?

Pytaniom tym odpowiadają wstępne hipotezy badawcze:

1. Nauczyciele akademicki zatrudnieni w państwach unijnych chętniej opowiadają się za podejmowaniem działań dla dobra środowiska, niż ich ukraińscy koledzy.
2. Działania realizowane przez nauczycieli pracujących w państwach unijnych są bardziej zróżnicowane i częściej podejmowane niż czynności realizowane przez ukraińskich respondentów.
3. Respondenci należący do elit społecznych swoich krajów wykazują większą aktywność na rzecz środowiska niż studenci.
4. Nauczyciele chętniej podejmują działania prośrodowiskowe, kiedy znajdują się w obecności studentów.

W oparciu o przyjęte założenia dokonana została jakościowa analiza zebranych danych ilościowych. Ostatecznie na jej podstawie autorka ograniczyła się do zaproponowania określonych twierdzeń, a nie do przedstawienia podstaw teorii.

Wyniki badań

W wyniku przedstawienia tła teoretycznego i metod badawczych można przystąpić do jakościowej analizy wybranych danych. W tym celu w indeksy połączono zbliżone kategorie z kafeterii dotyczące częstotliwości podejmowanych działań, oraz intensywności przekonania o ich słuszności.

Pierwsze zadane respondentom pytanie brzmiało: Czy podejmuje Pan/i dodatkowe inicjatywy na rzecz środowiska w których biorą udział studenci? Uzyskane odpowiedzi pozwalają stwierdzić, że nauczyciele akademicki z Ukrainy najczęściej przyznawali się do podejmowania inicjatyw na rzecz środowiska i do angażowania w nie studentów. Tylko jedna osoba stwierdziła, że takich działań nigdy nie podejmowała. Ponad połowa słowackich wykładowców również deklarowała, iż organizuje takie przedsięwzięcia. Nieco gorzej pod tym względem zaprezentowali się polscy wykładowcy, których znaczna część takich działań w ogóle nie podejmowała, a wśród czeskich wykładowców takie osoby stanowiły nawet większość. Nierozbudzenie przez część wykładowców zainteresowań stanem środowiska u młodego pokolenia może niepokoić, gdyż w przyszłości to oni przejmą główną rolę użytkowników przyrody, a to, jak będą się z nią obchodzili, będzie zależało od stanu ich świadomości środowiskowej.

Drugie pytanie dotyczyło wagi, jaką respondent przywiązuje do rozwoju u studentów następujących elementów świadomości środowiskowej: wiedzy, wyobraźni, wartości, emocjonalnego stosunku do środowiska, reguł i norm oraz zachowań względem środowiska. Udzielone odpowiedzi wskazują, że polscy wykładowcy za

istotne uważali: przekazywanie studentom wiedzy o środowisku, rozwijanie wyobraźni i propagowanie zachowań przyjaznych środowisku. Słowaccy respondenci dużą wagę w nauczaniu przywiązywali do większości elementów świadomości środowiskowej, czyli do rozwijania wyobraźni, oraz promowania reguł i norm, jakimi studenci powinni kierować się w kontaktach ze środowiskiem, a także do poszerzania wiedzy i propagowania wartości środowiskowych. Czescy respondenci znaczną wagę przykładali do wartości środowiskowych, wyobraźni i zachowań wobec środowiska, mniejszą natomiast – do przekazywanej wiedzy, co nieznacznie wyróżniało ich na tle respondentów z innych krajów. Ukraińscy wykładowcy za najważniejsze w nauczaniu studentów uznali: wiedzę, wartości oraz reguły i normy. W edukowaniu studentów respondenci najmniejszy nacisk kładli na pobudzanie emocjonalnego związku ze środowiskiem. Nieco pozytywniej w tym wypadku zaprezentowali się słowaccy respondenci, jednak stanowiska wykładowców z poszczególnych krajów nie różniły się istotnie.

Następne pytanie dotyczyło stanowiska prezentowanego przez instytucję względem ochrony środowiska. Pytanie zostało sformułowane w następujący sposób: Czy na uczelni, na której Pan/i pracuje, promuje się postawy przyjazne środowisku? Czescy i polscy respondenci byli bardziej skłonni twierdzić, że w ich miejscu pracy istnieją sprzyjające warunki do rozwijania świadomości środowiskowej, w tym do podejmowania działań na rzecz środowiska. Słowaccy i ukraińscy wykładowcy byli w tej kwestii bardziej podzieleni. Niektórzy mieli trudności z odpowiedzią na to pytanie, nie sposób jednak stwierdzić, czy osoby te po prostu nie miały wiedzy na ten temat, czy może doświadczyłyby wewnętrznego dyskomfortu, gdyby zadeklarowały, że w miejscu, w którym pracują, nie dba się o środowisko.

Następnie nauczycieli akademickich zapytano: czy oszczędzają w pracy zasoby zarówno w obecności studentów jak i w swoim gabinecie (bez obecności świadków). Wykładowcy – bez względu na kraj, w którym pracowali – w nieco wyższym stopniu skłonni byli do oszczędzania energii elektrycznej niż cieplnej podczas zajęć ze studentami. Szczególnie pod tym względem wyróżniali się słowaccy i ukraińscy respondenci. Na ogół respondenci deklarowali, iż oszczędzają energię podczas przebywania w gabinecie i przed jego opuszczeniem, do takich działań najczęściej przyznawali się Czesi. Polscy respondenci mniej bacznie zwracali uwagę na wyłączanie urządzeń elektrycznych i grzewczych przed opuszczeniem gabinetu, niż wykładowcy z pozostałych krajów. Powszechnie respondenci deklarowali ponadto oszczędzanie papieru biurowego, wręcz jednomyślni w tym względzie byli Ukraińcy i Czesi, nieznaczny wyjątek stanowili jedynie Słowacy. Do oszczędzania wody przyznali się ukraińscy respondenci, w nieznacznie mniejszym natomiast stopniu respondenci z pozostałych krajów. Najbardziej zdecydowani w swych deklaracjach dotyczących oszczędzania różnych zasobów byli ukraińscy respondenci, co może wynikać zarówno z większej świadomości środowiskowej

tych wykładowców, ale także z konieczności oszczędzania zasobów z powodów ekonomicznych i politycznych.

Respondentów zapytano na koniec, czy wyniki badań naukowych, które prowadzą w ramach swojej działalności zawodowej, mogą zostać wykorzystane w celu poprawy jakości środowiska. Pozytywnie na to pytanie odpowiedzieli głównie Ukraińcy i Czesi, w mniejszym stopniu natomiast słowaccy i polscy respondenci. Zastanawiające jest, że blisko połowa polskich i słowackich wykładowców miała problemy z odpowiedzią na to pytanie. Powinni oni raczej wiedzieć czy wyniki badań, które prowadzą, mogą przynieść korzyść środowisku, czy nie. Być może wykładowcy ci – zwłaszcza przedstawiciele nauk przyrodniczych – chcieli uniknąć wewnętrznego dysonansu i nie przyznawać się, że ich badania nie przyczyniają się do poprawy kondycji środowiska.

Na koniec tej części należy podkreślić, że różnice we wszystkich prezentowanych przez wykładowców opiniach były stosunkowo niewielkie. Niemniej do przedstawionych cząstkowych wniosków należy podchodzić z pewną ostrożnością. Mogą stanowić one jednak inspirację do podejmowania kolejnych badań w tym zakresie.

Wnioski

Na podstawie dokonanej analizy i po zaprezentowaniu w artykule wyników cząstkowych można przystąpić do sformułowania ogólnego twierdzenia, iż przedstawiciele ukraińskiej kadry naukowej częściej, niż nauczyciele akademicki pracujący w krajach Unii Europejskiej, podejmowali działania na rzecz środowiska przyrodniczego. Tym samym konieczność przyjęcia przez Słowację, Czechy i Polskę prawa unijnego w zakresie ochrony środowiska nie stanowiła wystarczającego warunku, który pozwoliłby zwiększyć aktywność elit intelektualnych tych społeczeństw względem środowiska. Najbardziej niepokojące jest jednak, że wyższe wykształcenie respondentów, prezentowanie określonych wartości i wykonywanie pracy umysłowej niekoniecznie przekłada się na aktywność w obszarze ochrony środowiska.

Przedstawiona teza wyraźnie różni się od konkluzji, która została sformułowana w wyniku badań dotyczących stanu świadomości środowiskowej studentów przeprowadzonych w 2015 r. w tych samych krajach i na tych samych uczelniach. Analiza wykazała wówczas, iż studenci ukraińscy zaprezentowali niski poziom świadomości środowiskowej, podczas gdy ostatnie badania wskazują, iż postawa wykładowców ukraińskich była godna naśladowania¹³ (R. Cynk, 2016, 2017). Tym,

¹³ Zob.: K. Cynk, Kształt świadomości ekologicznej u studentów z Europy Środkowo-wschodniej, „Świat i Słowo” 2016, nr 1(26); K. Cynk, *Level of Environmental Intelligence Among University Students from Selected Countries of Central and Eastern Europe*, „Civil Engineering and Environmental System” 2017, t. 34, nr 2.

co wyróżniło ukraińskich nauczycieli akademickich, było powszechne przyznawanie się do: a) podejmowania inicjatyw na rzecz środowiska, w które zaangażowano studentów, b) oszczędzania zasobów w miejscu pracy, głównie papieru biurowego, wody i energii podczas zajęć ze studentami, c) prowadzenia badań naukowych, których rezultaty mogą służyć poprawie stanu środowiska. Wyjątkowo dobry wynik ukraińskich respondentów może świadczyć o ich szczerzej potrzebie dbania o środowisko, bądź respondenci mieli świadomość, że badania, w których uczestniczą mają charakter międzynarodowy, i chcieli stworzyć pozytywny wizerunek własnej osoby oraz uczelni, w której są zatrudnieni, bądź postanowili wypowiedzieć się – w stopniu wyższym niż inni – w sposób społecznie pożądany. Ich deklaracje być może nie oznaczają rzeczywistego zaangażowania się w działania na rzecz środowiska.

Znaczną aktywność prośrodowiskową wykazali też wykładowcy ze Słowacji, którzy z kolei powszechnie deklarowali, iż podczas zajęć dydaktycznych za bardzo istotne uznają kształtowanie wśród studentów prawie wszystkich elementów świadomości środowiskowej. Respondenci z Ukrainy i Słowacji zasługują na uwagę z jeszcze jednego powodu, a mianowicie wystawienia swojej uczelni tylko częściowo pozytywnej oceny w kwestii propagowania działań przyjaznych środowisku. Taki wynik analizy skłania do sformułowania następującego wniosku: wykładowcy, którzy sami wykazywali się ponadprzeciętną aktywnością w podejmowaniu działań na rzecz środowiska, mieli też większe oczekiwania co do sposobu motywowania pracowników uczelni do podejmowania działań prośrodowiskowych.

Analizując wyniki czeskich respondentów należy zauważyć, że stosunkowo rzadko zachęcali oni studentów do udziału w przedsięwzięciach na rzecz środowiska przyrodniczego. Co ciekawe, bardziej stawiali na rozwijanie u młodego pokolenia wyobraźni i propagowanie wartości, niż przekazywanie wiedzy o ochronie środowiska. W znacznym stopniu przyznawali się też do oszczędzania zasobów, niemniej czynili to nie w obecności studentów, lecz w zaciszu swojego gabinetu. Czescy respondenci twierdzili także, że wyniki badań naukowych, które prowadzili, mogą być wykorzystane z korzyścią dla środowiska. Można zatem zauważyć, że czescy wykładowcy raczej przejawiali działania na rzecz ochrony środowiska, w mniejszym jednak stopniu propagowali podobne zachowania wśród studentów.

Nieco gorszy wizerunek zaprezentowali polscy wykładowcy, którzy w porównaniu z nauczycielami z krajów sąsiednich: stosunkowo rzadko wykazywali się inicjatywami na rzecz środowiska z udziałem studentów, nieco rzadziej przyznawali się do oszczędzania zasobów, a wyniki badań naukowych, które prowadzili, raczej nie znajdują zastosowania w ochronie środowiska. Ponadto polscy wykładowcy bardziej skupiali się na przekazywaniu studentom wiedzy i kształtowaniu wyobraźni środowiskowej, niż na kształtowaniu odpowiedzialnych zachowań, działań i postaw względem środowiska.

Podsumowując, sformułowane wnioski nakazują odrzucić wszystkie hipotezy zaproponowane we wstępie. Ponadto należy podkreślić, że wykładowcy, poza przekazywaniem wiedzy, bardziej powinni się skupić na aktywizowaniu studentów i kształtowaniu u nich postaw przyjaznych środowisku. To, jaki stan środowiska przejmą kolejne pokolenia, zależy od obecnie podejmowanych działań uświadamiających, efekty których powinny być widoczne w praktyce. Z racji odpowiedzialności za młode pokolenie do zadania tego najlepiej zdają się być przygotowani nauczyciele akademicki. Powinni oni zatem przejawiać większe aspiracje i w sposób bardziej skuteczny zachęcać młodych ludzi do troszczenia się o środowisko, gdyż to od jego kondycji zależy jakość ludzkiego życia.

Źródło finansowania badań:

Badania sfinansowane zostały z dotacji celowej MNiSW, nr projektu: IS-01/2017/508.

Literatura

- Cynk K., *Kształt świadomości ekologicznej u studentów z Europy Środkowoschodniej*, „Świat i Słowo” 2016, nr 1(26).
- Cynk K., *Level of Environmental Intelligence Among University Students from Selected Countries of Central and Eastern Europe*, „Civil Engineering and Environmental System” 2017, t. 34, nr 2.
- Cynk K., *Wartość świata przyrody w opinii młodych mieszkańców Europy Środkowoschodniej*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja” 2016, nr 3(75).
- Europejska Agencja Środowiska 2003, *Środowisko Europy: Trzeci raport oceny*, Kopenhaga https://www.eea.europa.eu/pl/publications/environmental_assessment.../download [dostęp: 19. 12. 2017].
- Glaser B., Strauss A., *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, tłum. M. Gorzko, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2009.
- Güven G., Sulun Y., *Pre-service teachers' knowledge and awareness about renewable energy*, „Renewable and Sustainable Energy Reviews” 2017, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.05.286>, vol. 80.
- Homans G., *Social Behavior: its elementary forms*, Harcourt Brace & World, New York 1961.
- Kahyaoglu M., *The Research of the Relationship between Environmentally Aware Prospective Teachers' Qualities and Self Efficacy Beliefs towards Environmental Education*, „Procedia - Social and Behavioral Sciences” 2014, no 116.
- Karatekin K., *Social Studies Pre-service Teachers' Awareness of Solid Waste and Recycling*, „Procedia - Social and Behavioral Sciences” 2014, no 116.
- Konecki K., *Studia z metodologii badań jakościowych: teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Major L., Namestovski Z., Horak R., Bagany A., Pinter-Krekić V., *Teach it to sustain it! Environmental attitudes of Hungarian teacher training students in Serbia*, „Journal of cleaner production” 2017, vol. 154, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.163>.
- Nagra V., *Environmental education awareness among school teachers*, „The Environmentalist” 2010, vol. 30, iss. 2.
- Pareto V., *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, red A. Kojder, PWN, Warszawa 1994.

Sadik F., Sadik S., *A study on environmental knowledge and attitudes of teacher candidates*, „Procedia - Social and Behavioral Sciences” 2014, no 116.

Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2006.

PRO-ENVIRONMENTAL ACTIVITIES OF ACADEMIC STAFF IN SELECT COUNTRIES OF MIDDLE EASTERN EUROPE

Summary: The main objective of the submitted paper is the presentation and analysis of pro-environmental behavior and activities of academic staff. Part one outlines the assumptions of B.Glaser's and A. Strauss's ground theory which was the tool to analyze the data collected during the study conducted in 2017. Part two presents the qualitative research techniques applied in the study, i.e. expert survey and open guideline interview. The study included 24 lecturers of natural sciences and 24 representatives of the Humanities in Poland, Slovakia, the Czech Republic and Ukraina.

The analysis-results of the qualitative research give evidence that teaching staff from Slovakia show a greater commitment to pro-environmental activities than do their peers from European Union countries. Furthermore respondents who declared frequent and various activities on behalf of the natural environment- hailing mainly from Ukraina and Slovakia- have higher standards concerning a formal institutionalized motivation of academic staff on behalf of nature protection and pro-ecological activities.

Key words: environmental sociology, university education, environment protection, qualitative research, Middle Eastern Europe.